

KAROLINA RADŁOWSKA

BIAŁOSTOCKIE MUZEUM WSI, ODDZIAŁ MUZEUM PODLASKIEGO W BIAŁYMSTOKU

WYDZIAŁ HISTORYCZNO-SOCJOLOGICZNY, UNIWERSYTET W BIAŁYMSTOKU

E-MAIL: KAROLINA.RADLOWSKA@INTERIA.PL

MIĘDZY GRUPĄ ETNOGRAFICZNĄ A NARODEM. STATUS TATARÓW POLSKICH W ŚWIELE DOTYCHCZASOWYCH BADAŃ

Tatarzy polscy od lat budzą zainteresowanie naukowców, dziennikarzy i turystów w Polsce i za granicami kraju. Tak duże zaciekawienie „polskim orientem” wynika niewątpliwie z faktu, iż grupa określana tym mianem stworzyła synkretyczny kompleks kulturowy, zachwycający swoim bogactwem i różnorodnością. Nie bez znaczenia jest też fakt, iż w kraju wyróżniającym się na tle innych państw europejskich względną homogenicznością, funkcjonowanie społeczności wyznającej islam budzi niemałe zdumienie, zwłaszcza wobec panującego stereotypowego postrzegania tej religii w kategoriach wrogości i niebezpieczeństwa. Wbrew jednak intensywności zainteresowań badawczych, analizom społeczności tatarskiej, odnoszącym się do problematyki związanej ze statusem tej grupy, towarzyszą często sprzeczne ze sobą wnioski. Raz określani są bowiem mianem **grupy etnograficznej** lub **wyznaniowej**, innym razem **grupy etnicznej**, sporadycznie zaś **narodu**.

Celem niniejszego artykułu będzie próba prezentacji poglądów i dyskusji badawczych podejmujących omawiane kwestie. Powodem podjęcia tego tematu jest fakt, iż grupa tatarska, zamieszkująca od kilkuset lat terytorium znajdujące się w obrębie dzisiejszego państwa polskiego, znajduje się w procesie nieustannych zmian i przeobrażeń. Nie ulega wątpliwości, iż poruszane zagadnienie pośrednio dotyka także zjawisk zachodzących we współczesnym świecie etnicznym. Na naszych oczach, zachodzą bowiem procesy „ożywienia etnicznego”, w wyniku których dochodzi do konstytuowania się nowych grup, uznawanych dotąd za relikty przeszłości bądź atrakcje folklorystyczne. Zdarza się, iż zbiorowości te domagają się uzyskania statusu narodu, czemu towarzyszą gorące dyskusje ze strony grupy dominującej. Przyglądając się tym działaniom, trudno nie oprzeć się wrażeniu, iż zarówno tradycyjne koncepcje postrzegania narodów, jak i sposoby definiowania zbiorowości etnicznych, określanych też

mianem mniejszościowych, nie zawsze w sposób adekwatny odnoszą się do tych przemian.

Niniejsze rozważania winna jednak poprzedzić analiza kategorii pojęciowych używanych w piśmiennictwie do określania charakteru społeczności tatarskiej, funkcjonującej także pod takimi nazwami jak: Tatarzy litewscy, Tatarzy polscy, Tatarzy polsko – litewscy czy Tatarzy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Nie wdając się w tym miejscu w zawiłości i spory dotyczące powyższych toponimów, skupię się na funkcjonujących w literaturze nazwach określających więzy łączące członków niniejszej społeczności takich jak: **grupa etnograficzna**, **grupa / mniejszość etniczna i naród**. Z całą pewnością funkcjonujących między nimi różnic nie należy rozpatrywać wyłącznie w kontekście teoretycznych rozważań. Za posiadaniem określonego statusu, dodatkowo umocowanego ustawodawstwem, kryją się dziś bowiem określone korzyści, z czego współczesne grupy etniczne, a z całą pewnością ich elity, zdają sobie doskonale sprawę.

Już wstępna analiza występujących w literaturze definicji **grupy etnograficznej** prowadzi do wyodrębnienia przynajmniej trzech różnych stanowisk. Według pierwszego z nich, stanowi ją grupa, członkowie której wyposażeni są w obiektywne cechy kulturowe (język, religia, zwyczaje). Za reprezentanta tej koncepcji uznać można m.in. Jana S. Bystronia [1925]. Zgoła innym punktem widzenia jest stanowisko podkreślające posiadanie przez członków danej grupy świadomości odrębności jako podstawy jej istnienia. W tym przypadku, cechy kulturowe stanowią jedynie umowny system znaczeń. Jednym z najbardziej znanych zwolenników tak rozumianej **grupy etnograficznej** jest w literaturze Józef Obrębski [1936]. Należy przy tym zaznaczyć, na co zwraca uwagę Zbigniew Jasiewicz [1980: 151], iż w okresie międzywojennym kategoria ta była używana zamiennie z **grupą etniczną**. Trzecie, najbardziej popularne ze stanowisk, wiąże się z kolei z osobą wybitnego etnografa Romana Reinfussa i stanowi kompilację dwóch pierwszych. Zdaniem tego badacza **grupę etnograficzną** stanowi „zespół ludzi zamieszkujących określone terytorium geograficzne, wyróżniających się od sąsiadów pewnymi cechami kulturowymi i posiadających poczucie swej przynależności grupowej, opartej na świadomości własnych odrębności kulturowych” [Reinfuss 1946: 228]. Pomimo, iż z dzisiejszego punktu widzenia stanowiska tego nie można przyjąć bezkrytycznie, ponieważ kultury typu ludowego nie funkcjonują współcześnie w swojej modelowej postaci, definicja ta do dziś pozostaje najczęściej cytowaną przez polskich etnografów i etnologów. Janusz Mucha [2005: 17] w proponowanej przez siebie definicji **grupy etnograficznej** wskazuje, iż grupa określana tym mianem jest „uważana za część mozaiki kulturowej danego społeczeństwa narodowego”.

Cecha ta zwraca uwagę na aspekt związany z ideologizacją omawianej definicji oraz jej użyteczność polityczną.

Reasumując, mimo podejmowanych kwestii związanych z próbą doprecyzowania definicji grupy etnograficznej, trudno dziś oprzeć się wrażeniu, iż współczesne posługiwanie się tą kategorią zdaje się być bardziej podyktowane tradycją niż refleksją nad jej trafnością i rzetelnością. Największym mankamentem wszystkich z prezentowanych stanowisk jest pominięcie w nich możliwości przeobrażenia grupy o charakterze etnograficznym w grupę etniczną. Współcześnie omawiana kategoria pojęciowa zostaje zastępowana terminem „grupa regionalna”, co znajduje swoje odzwierciedlenie w polskim ustawodawstwie.

Jeszcze bardziej sytuacja komplikuje się przy próbie analizy definicji **grupy etnicznej**. Andrzej Sadowski [1973: 195] powodów tego stanu rzeczy upatruje w różnych formach przejawiania się tego pojęcia, wielości aspektów, które ono opisuje, specyfice językowej dyscyplin naukowych posługujących się tym terminem, w jego interdyscyplinarności, wieloparadygmatowości samej socjologii oraz nawykach badaczy określających tym terminem różne struktury społeczne. Dowodzi to bezsprzecznie, iż nie ma, bo być nie może, jednej definicji **grupy etnicznej**, której nadać by można uniwersalne znaczenie

Wybitny znawca problematyki kaszubskiej Brunon Synak wskazał na dwa zasadnicze rodzaje kryteriów stosowanych w celu zdefiniowania tego pojęcia. Są to: zakres znaczeniowy terminu określający typ zbiorowości, sfera zjawisk oraz rodzaje cech stanowiących o istocie tej kategorii [Synak 1998: 27]. Stosując pierwsze z nich można wyróżnić szerokie bądź wąskie ujęcie grupy etnicznej. Czyli takie, które odnosiłoby się albo do wszystkich zbiorowości wyposażonych w swoiste cechy kulturowe i poczucie odrębności albo wyłącznie do takich społeczności, które mimo spełniania kryteriów etniczności nie posiadają samodzielnej organizacji państwowej [Synak 1998: 29]. Przykładem szerokiego podejścia może być definicja Jana Szczepańskiego [1970: 418-424], obejmująca swym zakresem wszelkiego rodzaju zbiorowości od rodu po naród. Warto podkreślić, iż u podstaw tej perspektywy leży założenie o zmienności form etniczności. Jego uwzględnienie – jak zauważa Ewa Michna [1995: 18] – „pozwała przezwyciężyć wiele nieporozumień, nierozstrzygalnych w przypadku niektórych grup, które jak np. grupa łemkowska, są na etapie kształtowania swej odrębności”.

Ujęcie wąskie z kolei odnaleźć można w definicji Zdzisława A. Żechowskiego [1997: 40], zgodnie z którą grupa etniczna to społeczność spełniająca kryteria etniczności, nieposiadająca samodzielnej organizacji państwowej ani jakichkolwiek aspiracji do jej posiadania. Z całą pewnością podejście to ma

mniejszą moc eksploatacyjną, nieprzydatną do opisu złożoności i dynamiki zbiorowości etnicznych.

Zgoła innym kryterium leżącym u podstaw definiowania grup etnicznych jest wspomniana sfera zjawisk lub cech je konstytuujących. Mogą posiadać one charakter obiektywny, czyli być dostrzegalnymi zewnętrznymi, istniejącymi niezależnie od świadomości ich posiadania przez członków grupy oraz charakter subiektywny, należący do sfery świadomościowej członków grupy. Wśród definicji opartych na cechach obiektywnych można wyróżnić stanowiska podkreślające znaczenie pojedynczych komponentów (język, odrębność kulturowa, wiara we wspólne pochodzenie, terytorium), bądź podejścia łączące kilka z nich [Sadowski 1973: 177-180]. Subiektywistyczne, czyli oparte na czynnikach świadomościowych, definiowanie grup etnicznych wywodzi się z klasycznej już definicji Maxa Webera [2002], zdaniem którego grupy etniczne to grupy ludzi wyznające subiektywną wiarę we wspólne pochodzenie.

Współcześnie, obiektywne kryteria wyodrębniania zbiorowości o charakterze etnicznym są mocno podważane. Przyczynia się do tego ich zawodność oraz fakt, iż stanowią one w istocie zewnętrzne kryterium, nie zawsze dobrze rozpoznanej, oceny badawczej. Należy też pamiętać, iż kryteria zobiektywizowane są płynne i zmienne tak w czasie, jak i przestrzeni. Fałszywość założeń o znaczeniu „obiektywnych różnic kulturowych” dla zbiorowej tożsamości grupy odśloniły zjawiska modernizacji, kiedy to paradoksalnie okazało się, „iż tak naprawdę etniczność staje się najważniejsza w momencie, gdy grupy są kulturowo do siebie zbliżone” [Eriksen 2009: 272].

Współcześnie dominują te podejścia, które sferę obu zjawisk traktują łącznie. Istnienie obiektywnych czynników ma zatem znaczenie o tyle, o ile stanowią one przedmiot świadomościowy grupy. Przykładem takiego komplementarnego stanowiska jest definicja Ewy Nowickiej [1989: 44], zdaniem której „grupa etniczna to grupa, której członkowie uważają siebie za odrębnych i za takich uważani są przez innych”. Kryteriami tej odrębności według tej badaczki są: kultura (język, religia), genealogia pojmowana w kategoriach wspólnoty biologicznej, czy rasowej, albo losów historycznych, cechy osobowości określane łącznie jako charakter narodowy czy etniczny, zajmowane terytorium.

W literaturze przedmiotu **grupa etniczna** bywa zastępowana, pozornie synonimiczną, kategorią **mniejszości etnicznej** [Babiński 1982: 21]. Jak jednak zauważa Grzegorz Babiński, mimo, iż oba pojęcia zachodzą na siebie, nie da się między nimi postawić znaku równości. Wszak, istnieją zbiorowości etniczne nie będące mniejszościami oraz dyskryminowane mniejszości, które nie stanowią zbiorowości etnicznych. Trudno jednak nie zauważyć nasilającej się tendencji posilkowania się kategorią mniejszości, która zdaje się mieć nade

wszystko zastosowanie w odniesieniu do wszelkich grup cechujących się niesymetryczną relacją do grupy dominującej [Łodziński 2005: 22].

Kolejną kwestią wartą uwagi jest rozróżnienie pomiędzy kategorią **mniejszości etnicznej** a **mniejszością narodową**. O ile definiowaniom takich pojęć, jak **grupa etniczna**, czy **mniejszość** towarzyszy wielość stanowisk, można by powiedzieć, że w przypadku **narodu** mamy do czynienia z ich eskalacją. „Nie ma bodaj drugiego pytania nauk społecznych, na które udzielono by równie wielu sprzecznych odpowiedzi i które budziłoby równie gwałtowne namietności” [Szacki 1999: 150]. Wynika to z faktu, iż pojęcie narodu, funkcjonujące, ze względu na swój emocjonalny kontekst także poza dyskursem naukowym, daje się łatwo uwikłać w doraźne spory ideologiczne. Warto wspomnieć, iż „obiektywne” atrybuty narodu wypunktowane zostały w ustawie, o mniejszościach narodowych i etnicznych [Ustawa 2005] jako kryteria kwalifikacyjne, pozwalające daną zbiorowość zaliczyć do mniejszości o charakterze narodowym, bądź nie.

Bycie narodem determinuje określone konsekwencje polityczno-ekonomiczne, z czego zdaje sobie sprawę zarówno posiadająca ten status grupa dominująca, jak i aspirujące do niego mniejszości. Po pierwsze, wiąże się to z przyznaniem takiej grupie praw i przywilejów, które nie przysługują innym zbiorowościom [Szacki 1999: 154] oraz ważnych kwestii prestiżowych, w tym szacunku jakim zwykły cieszyć się narody [Nowicka 2009: 20]. Z punktu widzenia grupy dominującej, z przyznawaniem grupom tego przywileju wiążą się niebezpieczeństwa autonomii politycznej lub jeszcze groźniejszego separatyzmu [Nowicka 2009: 11].

Refleksja o narodzie towarzyszy socjologii polskiej od początków kształtowania się tej dyscypliny. Miało to bezpośredni związek z sytuacją polityczno-kulturową kraju pozbawionego w różnych okresach czasu suwerenności. W konsekwencji powstała bogata refleksja, która zdaniem wielu badaczy odróżnia polską socjologię od myśli zachodnioeuropejskiej [Kurczewska 1999: 867]. Nie doprowadziła ona jednak do stworzenia uniwersalnej definicji, którą dałoby się zastosować do każdej zbiorowości określanej mianem **narodu**. Obecnie coraz częściej odrzuca się tradycyjne kryteria obiektywne, jako nieadekwatne i niemożliwe do uniwersalnego zastosowania, wskazując na fakt ich czasoprzestrzennej zmienności [Sadowski 2008].

Współcześnie dominującym stanowiskiem badaczy procesów narodowo-twórczych jest założenie o *wyobrażeniowym* [Anderson 1997] lub *abstrakcyjnym* [Kiliński 2004] charakterze narodu. Podejścia te wskazują na znaczenie świadomościowych aspektów członków takiej wspólnoty. W myśl tych założeń, jeżeli członkowie jakiejś zbiorowości sami definiują siebie jako naród i potrafią skłonić innych członków zbiorowości do zgody na taką ich definicję, to zbiorowość ta jest narodem [Szacki 1999: 155].

Relacje między kategorią **grupy etnicznej** a **grupy narodowej** są złożone. Kryteria określające grupy etniczne pod wieloma względami przypominają czynniki określające naród [Kurczewska 1999: 290]. Powszechnie podstawowym rozróżnieniem między obiema kategoriami jest przypisywanie temu drugiemu własnego terytorium. Na fałszywość tego założenia wskazuje istnienie narodów bezpaństwowych, funkcjonujących także w literaturze pod nazwą protonarodów [Sadowski 2008: 20; Burszta 1998: 135-136]. Istnieją poglądy, reprezentantem których jest m.in. Antonina Kłoskowska [2005: 42-51], iż grupy etniczne stanowią załączki narodów. Jerzy Szacki, proponuje, by w związku z dużą rozpiętością kategorii **narodu** pojęcie to rozszerzyć na różne zbiorowości zarówno „znajdujące się na drodze do kulturowej unifikacji, jak i grupę kulturową usiłującą dopiero zorganizować się w państwo” [Szacki 1999: 154].

Zdaniem Andrzeja Porębskiego autochtoniczne mniejszości etniczne, które z różnych powodów historycznych zamieszkują teren zdominowany przez grupę o innej kulturze, w odróżnieniu od mniejszości narodowych, nie są chronione przez jakiekolwiek inne państwo narodowe. Prowadzi to, zdaniem badacza do sytuacji, w której kultury te muszą oprzeć się na innych podstawach, niż państwo narodowe [Porębski 2006: 54].

Przy omawianiu powyższego tematu nie można nie wspomnieć o znaczeniu, jakie dla postrzegania grup mniejszościowych stworzyła integracja europejska. Na skutek rozszerzenia Unii o nowe państwa Europa traci swój narodowy charakter, stając się Europą regionów. Trudno nie zgodzić się z głosami, iż „w tej sytuacji redefinicji muszą ulec dotychczasowe koncepcje postrzegania narodów większościowych, panujących i mniejszościowych. Gdyby utrzymały się dotychczasowe tendencje integracyjne, to w przewidywalnej perspektywie żaden naród nie będzie mógł pretendować do roli dominującego, a wszystkie z nich mogą być traktowane jako swego rodzaju narody mniejszościowe” [*Mniejszości narodowe i etniczne...* 2006: 7].

Wobec potrzeby ustosunkowania się do niektórych z pojęć socjologii narodu, nieodpowiadających ani wyzwaniom współczesności, ani warunkom społeczeństw demokratycznych Andrzej Sadowski postuluje, by wobec grup bezpaństwowych użyć kategorii „narodu kulturowego”. Pod pojęciem tym badacz rozumie „zinstytucjonalizowaną i pluralistyczną wspólnotę wyobrażoną o wyraźnym poczuciu solidarności wewnętrznej i odrębności wobec innych, konstruowaną przede wszystkim na podstawie przypisywania znaczenia określonym wytworom kulturowym jako narodowym, spetryfikowaną poprzez posiadanie swojej „ojczyzny” oraz zorientowaną na pozyskanie tej formy i stopnia autonomii (suwerenności) własnej, aby móc realizować swoje cele i zadania” [Sadowski 2008: 22].

Duża pojemność omawianych kategorii, ich wzajemne przenikanie się, interdyscyplinarność towarzyszących im ujęć, nade wszystko zaś nieadekwatność wobec współczesnych przemian etniczności, jak choćby kształtowania się grup o charakterze transnarodowym [Nowicka 2012: 116], sprawiają, iż nie stanowią one obiektywnej siatki pojęciowej, która pozwoliłaby w sposób uniwersalny i wyczerpujący określić status dzisiejszych społeczności etnicznych. Biorąc powyższe pod uwagę, należy się zastanowić nad poszukiwaniem nowych propozycji pojęciowych odpowiadających dynamice współczesnych grup etnicznych, w odcięciu od terminów projektowanych przez ideologów i badaczy tematu [Sadowski 2008: 14].

Powracając do głównego tematu rozważań, jakim jest przegląd funkcjonujących w literaturze sposobów postrzegania grupy tatarskiej, trudno nie zauważyć, iż towarzyszy im polaryzacja często równoległe występujących ze sobą poglądów. Określeniu **grupa etnograficzna** towarzyszy **mniejszość etniczna**, a sporadycznie także **narodowa**.

Jak trafnie zauważa Michał Łyszczarz [2013: 61], pierwsze próby klasyfikujące Tatarów do grupy etnograficznej wiązać należy z osobą Juliana Talko-Hryniewiczza, autora jednej z pierwszych ważnych publikacji w całości poświęconej tematyce tatarskiej, opublikowanej po raz pierwszy w 1907 roku pod tytułem *Muślimowie, czyli tzw. Tatarzy litewscy. Zarys antropologiczno-etnologiczny*. Praca ta, zawierająca przede wszystkim opis i analizę cech antropologicznych oraz dane statystyczne grupy, już w swoim drugim wydaniu z 1924 roku została uzupełniona o cenne informacje etnograficzne. Jej autor staje na stanowisku, iż społeczność tatarska pozostaje w silnym związku z Polakami. Warto nadmienić, iż jeden z rozdziałów książki został zatytułowany wprost: *Muślimowie jako Polacy*. Pośród rozlicznych rozważań badacz stwierdza, iż odrębność grupy sprowadza się już wyłącznie do obrzędów. Powodów tego stanu rzeczy upatruje w zaniku własnego języka, jako konsekwencji mieszanych małżeństw [Talko-Hryniewicz 1924: 57]. Wśród wspomnianych obrzędów badacz wymienia obrzędy rodzinne takie, jak azany, określone przez autora mianem chrztów, śluby oraz pogrzeby, a także święta doroczne takie, jak „bajramy” („ramadan, kurban i aszurę”) oraz posty, ograniczające się wyłącznie do krótkich postów letnich. Poza nimi, to co odróżnia tę grupę na tle innych, to kuchnia sprowadzająca się do „zachowanych dotąd tradycyjnych niektórych potraw, obfitujących w tłuszcz” [Talko-Hryniewicz 1924: 76], a także cechy antropologiczne grupy. Swoje rozważania badacz pointuje stwierdzeniem, iż: „Muślimowie nasi zwyczajów i obyczajów, właściwych sobie, nie posiadają” [Talko-Hryniewicz 1924], co ma swoje znaczenie, ponieważ znajdzie swoich kontynuatorów w okresie powojennym. Nim jednak to nastąpi warto przyjrzeć się konkurencyjnemu

sposobowi postrzegania grupy, autorem którego jest Stanisław Kryczyński autor pracy: *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno – etnograficznej*, wydanej w ramach III tomu „Rocznika Tatarskiego”, jednego z ważniejszych czasopism okresu międzywojennego. Praca, należąca do klasyki literatury, pozostaje niezmiennie cytowana także przez współczesnych badaczy, często bez uprzedniej weryfikacji „w terenie” zawartych w niej danych. Zawiera ona szczegółowe informacje dotyczące społeczności tatarskiej ujęte w 12 tematycznych rozdziałach poświęconych m.in. osadnictwu tatarskiemu, tradycyjnym zawodom uprawianym przez tę społeczność, kulturze materialnej, wojskowości, religii i obyczajowości. Stanowi przy tym, jak twierdzi znawca omawianego okresu, historyk Aleksander Miśkiewicz [1990: 131] pierwsze tego rodzaju wydawnictwo w Polsce. Obraz Tatarów, jaki się z niego wyłania stanowi kontrast do poglądów prezentowanych przez Talko-Hryncewicza. Kryczyński [1938: 9] nie tylko podkreśla odrębność wyznaniową i etnograficzną Tatarów, ale także pisze o odrębności narodowej grupy, która jest odczuwana przez tę społeczność mimo lojalności w stosunku do państwa polskiego [Kryczyński 1938: 181]. W wierzeniach religijnych grupy odnajduje Kryczyński wyraźne elementy odrębności wynikające z kontaktu z chrześcijańskimi sąsiadami, charakteru ogólnomuzułmańskiego oraz tradycyjnych wierzeń szamańskich tureckich ludów stepowych. Niewątpliwie praca ta stanowi wyraz związku badacza ze społecznością tatarską, a zawarte w niej tezy wpisywać się mogą w ruch „odrodzenia tatarskiego”, z którym ten był związany. Kontynuatorem tych poglądów w okresie powojennym będzie już Piotr Borawski. Zostaną one skrytykowane przez mu współczesnych.

Druga wojna światowa oraz pierwsze lata powojenne zahamowały badania nad społecznością tatarską. Dopiero apel Jana Reychmana [1956: 503-505], postulujący potrzebę wznowienia badań nad tą grupą, a nade wszystko piśmienictwem religijnym, zwrócił ponownie uwagę badaczy. Warto przy tym nadmienić, iż w omawianym okresie studia nad etnicznością znalazły się w nowym układzie uwarunkowań i uzależnień [Posern-Zieliński 1995: 299]. Dopiero w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XX wieku warszawscy orientaliści pod kierownictwem Aleksandra Dubińskiego oraz, kilka lat później, poznańscy etnografowie Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu kierowani przez Zbigniewa Jasiewicza wrócili do tematu Tatarów polskich. Pokłosem obu eksploracji były artykuły zamieszczone w prasie naukowej, stojące wobec siebie w opozycji wobec różnych stanowisk odnoszących się do statusu grupy [Borawski 1978; Jasiewicz 1980; Borawski 1987]. Przy czym, to pogląd Jasiewicza zawarty w opublikowanym w 1980 roku artykule *Tatarzy polscy. Grupa etniczna czy etnograficzna?* stał się na dziesiątki kolejnych lat podstawą postrzegania tej

grupy. W artykule tym badacz udowadniał, iż ponad wszelką wątpliwość Tatarzy polscy to grupa etnograficzna w ramach polskiej grupy etnicznej [Jasiewicz: 148]. Warto dodać, iż rozważania swoje opiera autor na definicji grupy etnograficznej autorstwa R. Reinfussa. Argumentami, które były wysuwane przez badacza za takim punktem widzenia są: brak języka, zaawansowane procesy asymilacyjne oraz brak, poza obrzędami religijnymi, wyróżników kulturowych grupy. Badacz prognozował, iż grupa tatarska stopniowo ulegnie przekształceniu z grupy o charakterze etnograficznej w nowoczesną wspólnotę wyznaniową. Mimo kontrowersji, jakie ten punkt widzenia może wywołać obecnie, nie należy zapominać, iż wpisywał się on w panujące ówczesnie przekonanie, że procesy asymilacyjne, którym podlegają grupy etniczne, są jednokierunkowe i niezmiennie. Godny odnotowania jest też fakt, iż wyrażona przez poznańskiego badacza opinia stała się przez następne kilkadziesiąt lat podstawą sposobu postrzegania grupy. Ten punkt widzenia również jest reprezentowany przez współczesnych badaczy, wśród których wymienić można Aleksandra Miśkiewicza [1990; 1993] oraz Janusza Kamockiego [1993].

Zgoła odmienny punkt widzenia prezentuje wspomniany już Borawski, zdaniem którego społeczność tatarska dzięki takim czynnikom, jak religia, wiedza o przeszłości, piśmiennictwo, literatura religijna oraz obrzędy zachowała swoją odrębność. Uprawniony jest więc zakwalifikowanie jej do grupy etnicznej o własnej odrębności narodowej [Borawski 1987].

Na marginesie tych rozważań znalazł się także artykuł Czesława Łapicza [1986] *Tatarzy białostoccy na rozdrożu kultur*, który, mimo trafnych spostrzeżeń dotyczących kwestii tożsamościowych, w literaturze przedmiotu pozostał niezauważony.

Rewolucyjnym zwrotem w badaniach nad omawianą społecznością okazała się wydana w 1999 roku praca Katarzyny Warmińskiej: *Tatarzy Polscy: tożsamość religijna i etniczna*. Ta krakowska socjolożka zaprezentowała w niej ciekawą koncepcję wielowarstwowej tożsamości Tatarów polskich, burzącą dotychczasowy sposób postrzegania tej grupy. Badaczka opisując identyfikację narodową grupy zwraca uwagę na jej złożoność, sprowadzającą się do trzech równolegle występujących kryteriów: narodowego – związanego z polskością, etnicznego – odnoszącego się do tatarskości oraz religijnego – odnoszącego się do bycia muzułmaninem [Warmińska 1999].

Z całą pewnością zaprezentowane rozważania nie wyczerpują prezentowanego tematu. Ukazują one jednak dużą polaryzację stanowisk podejmujących kwestie związane ze statusem grupy tatarskiej. Wydaje się, iż brak jednolitości i spójności tych poglądów wynika z interdyscyplinarności ujęć omawianych kwestii poruszanych przez środowisko historyków, etnografów, orientalistów czy wresz-

cie socjologów. Wszak, na nomenklaturę służącą do określenia omawianej zbiorowości nie miały wpływ ma charakter dyscyplin naukowych. Nie bez znaczenia jest też fakt, iż przyjęcie określonej konwencji definicyjnej bywa niejednokrotnie podyktowane względami ideologicznymi, wynikającymi z polityki państwa bądź partykularnych interesów grup politycznych. Trudno także nie odnieść wrażenia, iż polaryzacja stanowisk wokół statusu grupy tatarskiej jest też konsekwencją niedostrzeżonych lub nieuświadomionych przez badaczy procesów przemian zbiorowości, które, jak już dziś wiadomo, mogą przejawiać się w mniej lub bardziej widoczny sposób. Prowadzić to może do uogólnienia nieadekwatności terminologicznych wobec złożoności i dynamiki zbiorowości etnicznych.

Czy wypracowana w toku ostatnich kilkudziesięciu lat siatka pojęciowa w sposób wystarczający odpowiada współczesnym przeobrażeniom grupy, wśród których warto by choćby wymienić działania podejmowane na rzecz nauki języka tatarskiego? Czy omawiana problematyka stanowi przedmiot refleksji zwykłych członków grupy, czy tylko jej elit? Ciekawy wydaje się też fakt, w jaki sposób społeczność tatarska odnosi się do zagwarantowanego jej przez ustawodawcę statusu „mniejszości etnicznej”. Te i inne pytania wskazują na potrzeby kontynuowania badań nad grupą, która pozostaje ciekawą płaszczyzną do badawczych rozważań i analiz.

Bibliografia

- Anderson B. (1997), *Wspólnoty wyobrażeniowe: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, tłum. S. Amsterdamski, Kraków
- Babiński G. (1982), *Grupa mniejszościowa a grupa etniczna. Przeciwno ogólnej teorii grup mniejszościowych*, „Przegląd Polonijny”, z. 3
- Borawski P. (1978), *Obrzędy i zwyczaje religijne Tatarów na ziemiach polskich*, „Euhemer” nr 4
- Borawski P. (1987), *Tatarzy polsko-litewscy grupa etniczna czy etnograficzna?*, „Lud” t. 64
- Burszta W. (1998), *Antropologia kultury. Tematy, teorie, inspiracje*, Poznań
- Bystroń J. S. (1925), *Ugrupowania etniczne ludu polskiego*, Kraków
- Eriksen Th. E. (2009), *Małe miejsca, wielkie sprawy: wprowadzenie do antropologii społecznej i kulturowej*, tłum. J. Wołyńska, Warszawa
- Jasiewicz Z. (1980), *Tatarzy polscy. Grupa etniczna czy etnograficzna?*, „Lud” t. 64
- Kamocki J. (1993), *Tatarzy polscy jako grupa etnograficzna*, „Rocznik Tatarów Polskich” t. 1
- Kilias J. (2004), *Wspólnota abstrakcyjna. Zarys socjologii narodu*, Warszawa
- Kłoskowska A. (2005), *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa
- Kryczyński, S. (1938), *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*, „Rocznik Tatarski” t. 3
- Kurczewska J. (1999), „Naród”, „Encyklopedia Socjologii” t. 2, Warszawa

- Łapicz Cz. (1986), *Tatarzy białostoccy na rozdrożu kultur*, „Białostocczyzna” nr 1
- Łodziński S. (2005), *Równość i różnica: mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku*, Warszawa
- Łyszczarz M. (2013), *Młode pokolenie Tatarów. Studium przemian generacyjnych w kontekście religijności muzułmańskiej oraz tożsamości etnicznej*, Olsztyn – Białystok
- Michna E. (1995), *Łemkowie. Grupa etniczna czy naród?*, Kraków
- Miśkiewicz A. (1990), *Tatarzy polscy 1918–1939. Życie społeczno-kulturalne i religijne*, Warszawa
- Miśkiewicz A. (1993), *Tatarska legenda: Tatarzy polscy 1945–1990*, Białystok
- Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji: oraz integracji* (2006), E. Michalik, H. Chałupczak (red.), Lublin
- Mucha J. (2005), *Oblicza etniczności. Studia teoretyczne i empiryczne*, Kraków
- Nowicka E. (1989), *Etniczność a sytuacja mniejszościowa*, „Przegląd Polonijny” z. 1
- Nowicka E., (2012), *Walka o przetrwanie. Tożsamość etniczna wśród Arumunów XXI wieku*, [w:] E. Nowicka, M. Kowalski (red.), *Problemy etniczne współczesnej Europy*, Kraków
- Obrębski J. (1936), *Problem grup etnicznych w etnologii i jego socjologiczne ujęcie*, „Przegląd Socjologiczny” 1936, nr 1-2
- Porębski A. (2006) *Problematyka autochtonicznych grup etnicznych we współczesnej Europie*, [w:] E. Michalik, H. Chałupczak (red.), *Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji*, Lublin
- Posern-Zieliński A. (1995), *Studia etniczne w polskiej etnologii po 1945 roku*, „Lud” t. 78
- Reinfuss R., (1946), *Pogranicze krakowsko – góralskie w świetle dawnych i najnowszych badań etnograficznych*, „Lud” t. 36
- Reychman, J. (1956), *U Tatarów polskich*, „Przegląd Orientalistyczny” 1956
- Sadowski A. (1973), *Pojęcie grupy etnicznej w socjologii*, „Studia Socjologiczne” z. 4
- Sadowski A. (2008), *Naród kulturowy jako kategoria badawcza w socjologii narodu*, [w:] A. Sakson, (red.), *Ślązacy, Kaszubi, Mazurzy i Warmiacy – między polskością a niemieckością*, Poznań
- Synak B (1998), *Kaszubska tożsamość: ciągłość i zmiana: studium socjologiczne*, Gdańsk
- Szacki J. (1999), *Kłopoty z pojęciem narodu*, [w:] *Humanistyka przełomu wieków*, J. Koziński (red.), Warszawa
- Szczepański J. (1970), *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa
- Talko-Hryniewicz J., (1924), *Muslimowie czyli tak zwani Tatarzy litewscy*, Kraków,
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz.U. 2005, nr 17, poz. 141.)
- Warمیńska K. (1999), *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna*, Kraków
- Weber M. (2002), *Gospodarka i społeczeństwo: zarys socjologii rozumiejącej*, tłum. D. Lachowska, Warszawa
- Żechowski Z. A. (1997), *Nation and Ethnic Groups*, [w:] M. S. Szczepański (red.), *Ethnic minorities and ethnic majority: sociological studies of ethnic relations in Poland*, Katowice

SUMMARY**Between Ethnographic Group, Ethnic Group and Nation.
The Status of Polish Tatars in the Light of the Existing Research**

The main purpose of the article is to present and discuss research ideas related to the status of Polish Tatars. This group is an example of an ethnic group that is variable in time and space and is being under the influence of dynamic processes as well as transformations. As a consequence, the views on the status of the group did not always keep pace with the proper reflection of these changes. This article will present the positions and research assumptions under which Polish Tartars are an ethnographic group, ethnic group, or a nation.

Keywords:

Polish Tatars, ethnographic group, ethnic group, minority, nation